

Vlha, Marek

**Vojta Náprstek a Antonín Dignowity : ideový svět dvou náboženských
svobodomyšlníků v počátcích krajanské Ameriky**

Studia historica Brunensia. 2010, vol. 57, iss. 2, pp. [51]-72

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/115343>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MAREK VLHA

VOJTA NÁPRSTEK A ANTONÍN DIGNOWITY. IDEOVÝ SVĚT DVOU NÁBOŽENSKÝCH SVOBODOMYSLNÍKŮ V POČÁTCÍCH KRAJANSKÉ AMERIKY¹

Abstract

Vojta Náprstek and Antonín Dignowity: The Ideal World of two Freethinkers in the Beginning of Czech Community in the USA

The study „Vojta Náprstek and Antonín Dignowity: The Ideal World of two Freethinkers in the Beginning of Czech Community in the USA“ deals with comparison of religious, national, social and political ideas of two representatives of Czech immigration in the USA in the mid-nineteenth century

Key words

Emigration, Anti-clericalism, Secularization, Nationalism, Freethought, 19th century, Czech-Americans, Vojta Náprstek, Antonín Michael Dignowity, Racism, Women's rights

V roce 1932 publikoval v Praze českoamerický kněz Arnošt Jan Žižka práci, kterou obhájil na sociologickém oddělení Karlovy univerzity. Její titul zněl *Kulturní přínosy amerických Čechů*.² Nejednoho náhodného čtenáře překvapí v jak polarizujícím duchu je kniha nesena. Hned v úvodu Žižka sděluje, že v popředí jeho zájmu stojí „psychické dominanty, t.j. stěžejní myšlenky, které sdužovaly a slučovaly jednotlivce v menší jednotky

¹ Tato studie vznikla za podpory grantu GAČR P405/10/J060 v rámci bilaterálního výzkumného projektu *Náboženské kultury v Evropě v 19. a 20. století*.

² Ž i ž k a , Arnošt Jan: *Kulturní přínosy amerických Čechů*. Praha 1932. Studie původně vyšla na pokračování v časopise *Vychovatel* roč. XLVI-XLVII.

a ve velké celky či tábory.³ Tyto dominanty v případě amerických Čechů nebyly homogenní. Naopak mezi nimi došlo k vytvoření dvou protichůdných táborů: „První dvojicí psychických dominant byla národnost a radikalismus, souběžný s bezvěrectvím a pokrokovostí, druhou pak národnost a konservatismus, souběžný s katolickou vírou.“⁴ Je zřejmé, na čí straně sympatie profesora na benediktinské koleji sv. Prokopa v illinoiském Lisle musely ležet. Nebudeme se zde však zabývat podrobnějším rozбором Žižkovy v mnohém pozoruhodné práce, ani výhradami, jež by bylo možno proti jeho koncepci vznést.⁵ Podstatné je, že ji můžeme použít jako výstižný příklad tendence, která byla v českoamerické komunitě všudypřítomná. Spor o náboženskou otázku dominoval jejímu vnitřnímu životu nad všemi ostatními problémy, jež se snad mohly soudobému pozorovateli ve staré vlasti jevit jako mnohem palčivější (v první řadě hrozící ukazovák asimilace). Konfesijní rozdělení zasahovalo do všech sfér. Procházelo napříč tiskem, spolky i soukromým životem a nekončilo ani na místě posledního odpočinku. Je nanejvýš výmluvné, že na Českém národním hřbitově v Chicagu spočívali po dlouhá desetiletí pouze bezvěrci, zatímco katolíci používali nedaleký hřbitov česko-polský.⁶

Kořeny sekularizace amerických krajanů pochopitelně sahaly mnohem hlouběji než do Žižkovy současnosti.⁷ Tento proces započal již v úplných počátcích masového přistěhovalectví v padesátých letech 19. století a proběhl s nevídanou rychlostí, radikálností a agresivitou. Během několika málo desetiletí byla svým původem vesměs katolická česká Amerika z většiny přetvořena v bezvěreckou a racionalistickou. Tato skutečnost vyvolává řadu otázek, jimž byla dosud věnována pouze minimální či dokonce nulová

³ Tamtéž, s. 5.

⁴ Tamtéž, s. 6.

⁵ V tomto rozdělení například Žižka zcela opominul třetí náboženskou skupinu, tedy českoamerické protestanty. Patrně především kvůli jejich rozdrobenosti a početní slabosti, což na chybnosti tohoto přístupu nic nemění.

⁶ K uvedenému příkladu viz Z d r ů b e k , Frank B.: *Dějiny česko-národního hřbitova v Chicagu, Illinois*. Chicago [1902]; J e l í n e k , J. J.: *Padesátileté jubileum českého národního hřbitova v Chicagu Illinois*. Chicago 1927; K r e n e k F e r g l e , Evelyn: *Introduction to Bohemian National Cemetery Crematorium/Columbarium*. [Chicago] 2005.

⁷ Sekularizací je v této studii primárně rozuměn proces opouštění církve (především katolické), který se přitom nevyklučoval s alternativním individuálním vnitřním náboženským životem. K různým významům pojmu viz H a v e l k a , Miloš: *Sekularizace a odkouzlení, kompenzace a integrace*. K některým souvislostem procesu sekularizace v 19. století. In: Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malif, Jiří (edd.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*. Brno 2009, s. 33–45.

pozornost.⁸ Do jaké míry bylo například církevní odpadání českých krajanů podmíněno jejich původem, tedy sekularizačním procesem v Čechách a na Moravě, a do jaké míry zkušeností emigrace a vlivy amerického prostředí a společnosti? Výzkum sekularizace krajanské Ameriky přitom může být poučný nejen pro poznání jí samotné, ale vzhledem k vazbám k původní vlasti nám může přiblížit i mnohé souvislosti se sekularizací samotných českých zemí.

Dva čeští pionýři

Pouhé konstatování opozice svobodomyšlného tábora vůči katolickému nemůže být pro jeho pochopení dostačující. Skutečný obsah jeho myšlenek (s výjimkou osobitého zjevu Matouše Klácela) dosud bližšímu pohledu podroben nebyl.⁹ Tato studie je pokusem přiblížit ideje svobodomyšlníků prostřednictvím sondy do myšlenkového světa dvou konkrétních osobností. Úmyslně byla zvolena komparace, aby bylo možno upozornit na styčné body i dílčí rozdíly v jinak svým základem obdobném světonázoru. Je také možno říci, že tato sonda by měla být přínosnou nejen pro objasnění počátků sekularizačního procesu krajanské Ameriky, ale i pro hlubší poznání obou jejích pozoruhodných protagonistů.

Oba muži, kteří jsou předmětem této analýzy, byli originálními osobnostmi, které svým intelektuálním zázemím značně převyšovaly typický vzorek tehdejších českých přistěhovalců do Ameriky. Prvního z nich není třeba představovat. Oproti všeobecně známému Vojtovi Náprstkovi (1826–1894)¹⁰ je však Antonín Michael Dignowity (1810–1875) osobností takřka

⁸ Pro obecné uvedení do problematiky viz V l h a , Marek: *Česká komunita v USA v 19. století a náboženský konflikt*. In: Kaiserová, Kristina – Nešpor, Zdeněk R. (eds.): *Náboženství v českých zemích v „dlouhém 19. století“ (1780–1918)*. Ústí nad Labem 2010, s. 402–420.

⁹ Z literatury týkající se Klácelova působení v USA: D v o ř á k o v á , Zora: *František Matouš Klácel*. Praha 1976; T r a p l , Miloš, *František Matouš (Ladimír) Klácel v Americe*, in: František Matouš Klácel. *Filosof, spisovatel a novinář*. Sborník ze symposia konaného ve dnech 24.–26. září 2008 v České Třebové. Česká Třebová 2008, s. 98–103; H e ř m á n e k P e a s l e e , Margaret – O r e l , Vítězslav: *František Matouš (Ladimír) Klácel (Focusing on the years in America, 1869–1882)*, František Matouš Klácel. *Filosof, spisovatel a novinář*. Sborník ze symposia konaného ve dnech 24.–26. září 2008 v České Třebové. Česká Třebová 2008, s. 104–117.

¹⁰ Vojtou Náprstkem se dlouhodobě zabýval Zdeněk Šolle. Své bádání završil monografií *Vojta Náprstek a jeho doba*. Praha 1994. Šolleho starší náprstkovské studie jsou však v mnohém obsáhlejší a obsahují podrobnější poznámkový aparát i četné přepisy primárních pramenů. Š o l l e , Zdeněk: *Americký pobyt Vojty Náprstka (Od přicho-*

zapomenutou. Osud tohoto raného emigranta byl od Náprstkova dosti odlišný, byť vykazuje jisté analogie. Dignowity pocházel z chudé kutnohorské rodiny. Do Ameriky odešel roku 1832 jako někdejší účastník listopadového povstání v Polsku. Přestože strávil většinu života mimo vlast, zůstával silně uvědomělým Čechem. Od roku 1846 žil trvale v Texasu, s nímž úzce spojil svůj život a politické snahy. Ačkoliv se stal lékařem, hlavním zdrojem jeho příjmů byly spíše obchody s pozemky. V San Antoniu se úzce stýkal s německými usedlíky, k nimž měl blízko díky jazykové výbavě a společné zkušenosti imigranta. S německými intelektuály jej spojovala i protiotrokářská ideologie svobodné půdy (free-soil movement) a náboženská svobodomyšlnost. S moravskými rolníky, přicházejícími do Texasu od začátku padesátých let, se zřejmě nijak nestýkal a do povědomí české Ameriky vstoupil až po své smrti. Roku 1861 musel z Texasu jako odpůrce secese jižních států uprchnout. Celou občanskou válku strávil na severu, kde se pokoušel na nejvyšších místech lobovat se svými stejně tak ambiciózními jako nereálnými politickými plány. I po návratu do San Antonia zůstával radikálním republikánem, který byl silně nespokojen s umírněnou podobou poválečné rekonstrukce Jihu.¹¹

Důvodů, proč byli pro ideovou komparaci dvou svobodomyšlníků zvoleni právě Náprstek a Dignowity je vícero. V první řadě je to fakt, že byli oba dva činní na samém počátku českého masového přistěhovalectví a umožňují tak sledovat kořeny krajanské svobodomyšlnosti. O šestnáct let starší

du do USA v prosinci 1848 až po návrat do Čech v únoru 1858). Sborník Národního muzea v Praze, Řada C – Literární historie XXVIII, 1983, s. 97–172; t ý ž : Deník Viléma Pflanzera (Ke vzniku plánu Vojty Náprstka na cestu do Ameriky). Studie o rukopisech XX, 1981, s. 119–159; t ý ž : Karel Havlíček Borovský a Vojta Náprstek. Studie o rukopisech XIX, 1980, s. 59–121; t ý ž : Osobnost Vojty Náprstka a prameny k jejímu poznání. Studie o rukopisech XXVI, 1987/1988, s. 105–117; t ý ž : Prameny deníkové a memoárové povahy z let amerického pobytu Náprstkova a z doby po jeho návratu do vlasti. Studie o rukopisech XXIV, 1985, s. 153–179; T ý ž : Příspěvek k poznání Náprstkových příprav na cestu do Ameriky. Studie o rukopisech XXI, 1982, s. 179–213; t ý ž : Zachované deníky Vojtěcha Náprstka jako pramen k poznání jeho osobnosti. Muzeum a současnost, 1981, s. 81–115; T ý ž : Jan Evangelista Purkyně a Vojta Náprstek. Dějiny vědy a techniky, 1988, s. 159–168.

¹¹ Bližší informace o doktorových aktivitách během občanské války a rekonstrukce a opravu jeho dosavadního obrazu v historiografii poskytuje V l h a , Marek: *Doktor Antonín Dignowity. Život a odkaz českého radikála v Texasu*. DaS 10. 2009, s. 20–22. Ze starší literatury viz Č a p e k , Tomáš: *Památky českých emigrantů v Americe*. Omaha 1907 (2. upravené vydání); H u d s o n , Estelle – M a r e s h , Henry R.: *Czech Pioneers of the Southwest*. Dallas 1934, s. 41–57; B o u č e k , Jaroslav: *A. M. Dignowity (1810–1875)*. *Texaský Čech v americké občanské válce*. HaV 46, 1997, č. 5, s. 163–170 (vyšlo též jako *Anthony Michael Dignowity, MD. A Texan Czech in the American Civil War*. IAP 33, 1999, s. 201–205).

Dignowity sice oproti Náprstkovi emigroval se značným předstihem, ale hlavní těžiště jejich aktivit v USA leželo shodně v padesátých (a u Dignowitého i šedesátých) letech. Dalším důvodem je úroveň dochování adekvátních pramenů. V případě Náprstkově jde o rozmanitý soubor obsahující osobní korespondenci, novinové články otiskované v českých novinách a v jeho *Milwaukie Flugblätter*,¹² a také velmi cenné pozůstatky osobního deníku přepsané Juliem Zeyerem.¹³ V souvislosti s Náprstkovou korespondencí je nutno poukázat na nepoměr mezi obrovským množstvím přijaté korespondence a jen ojediněle dochovanými dopisy napsanými samotným Vojtou.

Výčet adekvátních pramenů týkajících se Dignowitého je skromnější. V archivní pozůstalosti jeho rodiny se jej osobně týká pouze kopie závěti pořízené pět let před doktorovou smrtí.¹⁴ Velmi bohatým zdrojem jsou naopak Dignowitého paměti *Bohemia under Austrian Despotism*, sepsané během jeho nemoci v roce 1857 a publikované o dva roky později v New Yorku.¹⁵ Dignowity v nich skombinoval vzpomínky na své dětství a mládí, historické výjevy z české minulosti, vášnivé argumenty proti (patrně oprávněným) obviněním z podvodů při obchodech s půdou a rozmanité společenské a filozofické názory. Ty díky doktorovu osobitému stylu psaní probleskují i v dopisech adresovaných během americké občanské války Abrahamu Lincolnovi.¹⁶ Stejně tak se s nimi setkáváme v oficiálních memorandech

¹² V literatuře bývají tyto noviny často uváděny jako *Milwaukee Flugblätter* a v dalších drobných obměnách. Přidržuji se úmyslně správného originálního názvu s koncovým „ie“.

¹³ K tomu již uvedený Š o l l e , Miloš: *Osobnost Vojty Náprstka a prameny k jejímu poznání*; t ý ž : *Prameny deníkové a memoárové povahy z let amerického pobytu Náprstka*. Většina těchto pramenů je uložena ve fondu Vojta Náprstek ve sbírkách Knihovny Náprstka muzea v Praze.

¹⁴ Daughters of the Republic of Texas Library San Antonio. Dignowity Family Papers.

¹⁵ D i g n o w i t y , Anthony: *Bohemia under Austrian Despotism*. New York 1859. Tato kniha se dochovala jen v několika málo exemplářích. Pokud je mi známo, jsou uloženy v šesti různých amerických knihovnách a jedna v pozůstalosti rodiny Dignowitých v Daughters of the Republic of Texas Library v San Antoniu. Existuje i několik nepočetných exemplářů v soukromých rukou. Velká část nákladu mohla být zničena po Dignowitého útěku z Texasu roku 1861. Ohlašované pokračování paměti nazvané *American Despotism* pravděpodobně nevyšlo. Není mi znám ani jeden existující exemplář a bohužel ani jeho rukopis. Ještě ve třicátých letech 20. století byla tato kniha využita pro práci H u d s o n – M a r e s h : *Czech Pioneers of the Southwest*. Srov. s. 47–48.

¹⁶ Tyto dopisy jsou uloženy v The Library of Congress Washington D.C. Abraham Lincoln Papers.

a adresách, které Dignowity sepsal během šedesátých let, a jež byly určeny americkému kongresu a prezidentu Andrew Johnsonovi.¹⁷

Celkově je tedy možné konstatovat, že oba soubory pramenů jsou vzhledem k vytyčenému tématu relativně dosti bohaté. Důležitým faktem je, že je můžeme považovat za svrchovaně autentické, ba v některých případech dokonce za doslova niterné. To je pochopitelně oproti klasickým memoárům či jiným s odstupem publikovaným textům značnou výhodou.¹⁸ Pozoruhodnou komparaci by bylo jistě možno provést i v případě dalších svobodomyšlných osobností. Z výše uvedených důvodů však považují pro daný účel Náprstka a Dignowitého za nejvhodnější příklady. Souvislosti mezi jejich náhledy na svět a společnost jsou pozoruhodné i tím, že se osobně nikdy nesetkali, a že na sebe neměli žádný vzájemný vliv.¹⁹

Z problémů, jež můžeme v zamýšlené analýze ideového světa obou mužů sledovat, lze považovat za nejvýznamnější následující. První část otázek je spojena se stupněm rozchodu s církví a s náboženstvím, čili s radikálností osobní sekularizace obou individuí. Jednou složkou tohoto problému je vztah k církevním institucím a druhou (již je nutno zcela oddělit) pak míra uchování osobní křesťanské víry a víry v Boha vůbec. Za třetí je to otázka nacionálního cítění, které se stalo během 19. století prvořadým identifikačním prvkem a je obecně považováno za jednu z hlavních příčin sekularizačního procesu. Není třeba nijak zvlášť zdůrazňovat, že tento problém byl na půdě Nového světa ještě mnohem komplikovanější než v původní vlasti. Čtvrtým problémem je náhled na společenské uspořádání a možnosti jeho změny. S tím je spojen i názor na sociální otázku, na ženskou emancipaci a postoje k rasismu a k existenci otroctví, které bylo stěžejním problémem tehdejších Spojených států. Přitom je třeba upozornit, že všechny jmenované společensko-politické a náboženské názory v žádném případě netvořily od sebe izolované prvky.²⁰ A konečně posledním velkým a zároveň nejob-

¹⁷ *Memorial of Anthony M. Dignowity of San Antonio*. [Washington] 1861; *Reconstruction!!* [Washington] 1865; souborem všech Dignowitého memorand publikovaných v průběhu šedesátých let, včetně adresy Johnsonovi, je brožura *Reconstruction of Texas a failure!* [Washington] 1868.

¹⁸ Zmiňovaná autenticita je platná i pro Dignowitého paměti *Bohemia under Austrian Despotism*, neboť v nich můžeme nalézt právě jeho aktuální názory z padesátých let 19. století.

¹⁹ Značné úsilí bylo bádání po případném kontaktu mezi oběma muži věnováno v polovině 20. století. Srov. značně tendenční článek M a t o u š e k , Otakar – M a t o u š k o v á , Božena, *Antonín Dignowity, bojovník svobody*. ČLČ 1954, s. 54–55.

²⁰ Množství příkladů z prostředí moravského, pozoruhodných i pro kontext této studie, předkládá Ř e p a , Milan: „*Rušení náboženství*“ na Jižní Moravě. Sekularizace ve světle protokolů Krajského trestního soudu v Brně. In: Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří (eds.): *Sekularizace venkovského prostoru v 19. století*, s. 125–134.

tížněji uchopitelným tématem je Náprstkovo a Dignowitého *Weltanschauung*, tedy jejich celkový náhled na chod a smysl světa, v němž se pojily všechny výše zmíněné postoje. V zájmu přehlednosti budeme postupovat v naznačeném pořadí.

Antiklerikalismus

Náboženská otázka zastávala v Náprstkově a Dignowitého myšlení významné místo a oba nám o ní také zanechali řadu reflexí. Tradiční vírou bylo v rodinách obou dvou katolictví. Vojtova matka Anna Fingerhutová byla silně věřící katoličkou.²¹ Když jí Vojta v říjnu 1848 v dopise sděloval, že se rozhodl odejít dočasně do zámoří, uvedl o životě v USA mimo jiné toto: „Náboženství je zcela svobodné, [...] ale právě z té příčiny zachovává každý přísně víru svou. Protož není země, kde by se tak přísně a upřímně drželo na náboženství jako v Severoamerických Obcích, a je-li u nás neděle slavná a hlučná, tak je v Americe tichá a svatá.“²² V těchto slovech však nesmíme vidět Vojtovo vnitřní přesvědčení, ale argument, který měl napomoci usmířit přísnou a rozhněvanou matku. Duchovní směřování jejího syna již v té době vedlo naprosto odlišným směrem.

Kdy přesně došlo k Náprstkově rozchodu s katolictvím nevíme jistě. Už v roce 1845 si nicméně devatenáctiletý Vojta zaznamenal do svého deníku myšlenku „vydati [ve Vídni] časopis nevázaný na čas, hlavní čteností: ráznost studentská, antijuzujitičnost“.²³ Vojtovy názory na církve a náboženství před odchodem do desetileté americké emigrace známe i díky jeho spolupráci s Karlem Havlíčkem Borovským. Náprstkova filozofická orientace dokonce otevřeně vstoupila na stránky *České včely*, když byl Vojta v diskuzi okolo kritiky knihy Františka Škorpíka *Mluvení a zjevení* označen coby „bočící ke Kantovi, Fichtovi, [a] k Hegelovi“, a osočen ze zaujatosti vůči katolickému autorovi.²⁴ Samotná podstata oné diskuze, tedy Náprstkovy výhrady vůči Škorpíkově snaze skloubit náboženství s vědou, ještě

²¹ K její osobnosti blíže Secká, Milena – Sochorová, Ludmila – Štěpánová, Irena: *Ženy rodiny Náprstkovy*. Praha 2001.

²² Cit. podle Šolle, M.: *Příspěvek k poznání Náprstkových příprav na cestu do Ameriky*, s. 207.

²³ NPM Praha. Archiv Vojty Náprstka, 24/1, Kostra k deníku Vojty Náprstka [dále jen Kostra k deníku Vojty Náprstka], záznam z 22.6. 1845.

²⁴ K této diskuzi došlo v prvních měsících roku 1847. Viz Šolle, M.: *Karel Havlíček Borovský a Vojta Náprstek*, s. 62–63. Náprstkův antiklerikalismus ovšem mimo diskuze nezasahoval do osobní roviny. Svým přítelkyním například daroval české modlitební knihy.

nemusela nutně obsahovat antiklerikální osten. Ten se už ovšem čitelně projevil v Náprstkově zprávě o první české besedě v Kroměříži. Při popisu arcibiskupského paláce jízlivě srovnával velkolepou budovu tamní maštale s „bídým malým stavením“ kroměřížské české školy.²⁵

Pasáže nesené v naprosto shodném duchu můžeme nalézt i v Dignowitěho autobiografii. Podle ní nejsou „zbytečné kapličky“ zdobící českou krajinu ničím jiným než malým zlomkem podobným způsobem vyplývaných peněz.²⁶ Také Dignowity se (přinejmenším podle svých vlastních slov) s církevními autoritami rozžehnal v raném věku. V roce 1825 prý přemlouval svou sestru k vystoupení z konventu v Lubáni, aby mohla dělat společnost ovdovělému otci. Svým konáním si byl skálopevně jistý: „Even at this early date, no pope, no priest, no earthly spiritual power would I own against my own convictions of right and wrong.“²⁷ Pokud byly doktorovy paměti pravdivé, opouštěl rodnou půdu s již pevně zformovaným antiautoritářským proticírkevním postojem.

Hotovou osobností byl v době svého odjezdu také Vojta Náprstek. Amerika mu neposkytla nové obzory, ale spíše možnost svobodného vyjádření, kterou v Rakousku z pochopitelných důvodů postrádal. Naplno se projevil ve svých německy psaných *Milwaukie Flugblätter*, publikovaných v letech 1852–1854.²⁸ Z původních letáků se vyvinuly do podoby pravidelného týdeníku, který postupně dosáhl pěti a půl tisícového nákladu.²⁹ *Flugblätter* nebyly běžnými novinami ani zábavným časopisem. Jejich obsah tvořily téměř bezvýhradně ironické a nesmírně ostré výpady proti katolickým kněžím a církvi. Záhlaví časopisu – hlavní symbolický prvek každých novin – prošlo různými změnami, ale antiklerikální téma pro ně bylo typické. Ve většině čísel mu dominovalo spodobnění vítězoslavné postavy šotka nad skoleným drakem „Aberglaube“, doplněné o vymrskávání mnicha a jezuitu.

V obdobném duchu se nesly i uveřejňované články. Zdaleka ne všechny byly původní. Na pokračování například vycházely *Historische Denkmale des Christliches Fanatismus* Otto von Corvina, později proslulé jako *Pfa-*

²⁵ Tamtéž, s. 66. Narodil od Šolleho připisuje Michael Borovička autorství článku kroměřížskému učiteli M. Lorencovi. Srov. B o r o v i č k a , Michael: *Kauza Karel Havlíček Borovský*. Praha 1998, s. 65.

²⁶ D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 66.

²⁷ D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 171–172.

²⁸ Podtitulem bylo „Ein Wochenblatt für Ernst und Scherz“. Podrobně k vedení a fungování časopisu Š o l l e , M.: *Americký pobyt Vojty Náprstka*, s. 126–132.

²⁹ Údaje o počtu výtisků udával Náprstek na titulní straně. Cifra se zdá být značně vysoká a stojí ve značném kontrastu s řádově stovkami odběratelů, které si byly schopny získat první český psané krajské noviny na začátku šedesátých let.

ffenspiegel.³⁰ Náprstek a jeho spolupracovníci Gustav Aigner, Peter Engelmann a další, si brali na mušku také konkrétní kněze a skandalizovali události z různých farností a církevního života nejen z okolí Milwaukee, ale i mimo rámec státu Wisconsin. Je příznačné, že s vážnou tváří časopis informoval pouze v takových případech, jako byly zprávy o konvencích německých svobodomyšlných spolků či životopis (v tehdejších USA dosud pro přihlášení k deismu zatracovaného) Thomase Paina.³¹ K oblíbenosti *Flugblätter* přispívaly četné karikatury vynikající břitkým humorem i explicitností. Příkladů by bylo možné uvést celou řadu. Postačí alespoň jeden, plně vystihující podstatu klasického antiklerikálního postoje: sv. Petr odmítá do nebeské brány vpustit biskupy, kněží a jezuity.³² Nebylo divu, že *Flugblätter* byly v neustávajícím a oboustranně neomaleném boji s katolickými novinami *Seebote*, podporovanými biskupem diecéze Milwaukee Johnem Martinem Hennim.³³ *Flugblätter* také vyprovokovaly první z několika soudních procesů v historii v krajanské Ameriky, spojených s náboženským konfliktem, když je žaloval rakouský kněz Salzman.³⁴

Antikatolicismus nebyl v USA poloviny 19. století ničím neobvyklým, ba právě naopak. Americká společnost byla tímto směrem naladěna všeobecně a ostře. Jedním z největších bestsellerů století byly *The Awful Disclosures of Maria Monk, as Exhibited in a Narrative of Her Sufferings During a Residence of Five Years as a Novice and Two Years as a Black Nun, in the Hotel Dieu Nunnery in Montreal*. Pseudomemoáry údajné uprchlice z kláštera plné senzačních odhalení a vražd nechtěných nemluvnat vyšly v bezpočtu vydání.³⁵ Právě z tohoto antikatolického podhoubí ostatně vzešel americký protipřistěhovalecký nativismus.³⁶ Dobové myšlení Američanů bylo plné paranoidních představ o katolické církvi a spiknutích, která měla směřovat k podvrácení amerických republikánských institucí a nastolení papežské despotie. To ovšem neznamenalo, že se američtí protestanti plavili s českými svobodomyšlníky na stejné lodi. Trnem v oku totiž Náprstkovi nebyla

³⁰ Text v *Milwaukie Flugblätter* vycházel na pokračování od 5.3. 1853 do 8.6. 1853. Původní vydání *Historische Denkmale des Christliches Fanatismus* bylo v knižní podobě publikováno roku 1845. Pod titulem *Pfaffenspiegel* vyšlo až roku 1868.

³¹ Uvedené příklady pocházejí z *Milwaukie Flugblätter* 8.10. 1853, s. 16; 28.1. 1854, s. 1.

³² *Milwaukie Flugblätter* 2.4. 1853, s. 67.

³³ Viz Wittke, Carl: *The German Language Press in America*. Lexington 1957, s. 109.

³⁴ Viz Pek, Tomáš: *Naše Amerika*. Praha 1926, s. 366.

³⁵ Poprvé tomu bylo roku 1836.

³⁶ Podrobně ke genezi a vývoji amerického nativismu Higham, John: *Strangers in the Land. Patterns of American Nativism 1860–1925*. New Brunswick, N.J. 1988.

pouze římskokatolická církev, ale i církve protestantské. Luther, Zwingli a Kalvín byli podle mínění *Flugblätter* „eben solche Fanatiker und fast noch größere als die, welche sie bekämpfen“, a na rukou protestantů prý v dějinách ulpělo stejně tolik krve jako na rukou katolíků.³⁷

Stejně jako v předchozích bodech, i v této kritice se Dignowity s Náprstkem shodoval. Doktorova koncepce evropského církevního vývoje nebyla k protestantství o nic milosrdnější. Považoval jej za rafinovanější verzi téhož „zla“, která vedla pouze k tomu, že jednoho papeže nahradila řada menších. Mezi katolickým klérem a protestantským „papežstvím mimo Řím“ podle doktora nebyl ve své podstatě žádný rozdíl, a obojí se mu jevilo jako „myriády loupících vampírů“, vysávajících plody práce ostatních obyvatel svých zemí.³⁸ Paradoxem je, že slova vysokého ocenění Dignowity nalézal pro svobodomyšlníky tradičně nenáviděné jezuity, které vyzvedával jako nositele vzdělání i jako průkopníky osidlování amerického kontinentu. Jejich vyhnání podle něj pro Čechy znamenalo doslova národní katastrofu.³⁹ Hlavní úlohu v této odlišnosti od dobového antiklerikálního standardu patrně sehrála Dignowitěho osobní zkušenost z Kutné Hory.

Mezi vírou a ateismem

Pro vystižení antiklerikalismu obou mužů jsou přednesené příklady bezpochyby dostačující. Šli však oba dva ve svých postojích ještě dále – až k popření osobní křesťanské víry a víry v Boha? Odpověď na tak niternou otázku zpravidla není jednoduchá.⁴⁰ Vnitřní vztah k Bohu navíc mohl v průběhu jejich života procházet různými posuny.

Vojta Náprstek víru v posmrtný život ztratil již jako mladík a nikdy ji už znovu nenabyl. V dopise americké přítelkyni Lauře Baker vystihl svůj názor těmito slovy: „We live only one life and therefore I think it is our duty to enjoy as much as possible on this earth and not to wait for the bliss and pleasures in th[e] Kingdom of heaven, which is by the way (besides) a mere invention of the priests.“⁴¹ Pozoruhodná charakteristika Náprstkova nábožen-

³⁷ *Milwaukie Flugblätter* 14.1. 1854, s. 70.

³⁸ D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 22.

³⁹ Srov. tamtéž, s. 90–91.

⁴⁰ Shoda ostatně dlouho nepanovala ani v případě tak známé osobnosti jako byl Vojtův přítel Karel Havlíček Borovský. V jeho případě se na diskuzi podepsaly snahy marxistických historiků vytvořit z něj ateistu, za nějž jej ale navzdory jeho církevně-kritickým postojům považovat rozhodně nelze.

⁴¹ NPM Praha, Archiv Vojty Náprstka, 47/121, Vojta Náprstek Lauře Bakerové, 28.12. 1856.

ského cítění pochází ze dvou zápisů v jeho deníku ze srpna a listopadu 1847. Podnět k prvním z nich mu dal rozhovor s přítelem Vilémem Pflanzerelem, který se právě chystal na cestu do Ameriky.⁴² „Poznal jsem také náboženství Pfl[anzerovo]; o mém jsem mu nic nesdělil, on se od mého velice liší; Boha také nemá, ale také nic místo Boha; pak má elementy (duše+materie, u mne atomy), jest tedy také materialista [...].“⁴³ Oním „něčím namísto boha“ byla zřejmě pro Vojtu směsice kosmopolitismu, komunismu a panteismu, o níž se zmínil v zápise z 23. listopadu téhož roku. Onoho dne vedl s několika přáteli dlouhou diskuzi: „Atheismus, Pantheismus, Bůh osobní ode všech zastáván, jen arci ne ode mně [...].“⁴⁴ Vojta byl požádán, aby svoje názory objasnil podrobněji, což ovšem „není možná u soustavy takové, která se tak liší ode všech jiných.“⁴⁵ Člověk se mu tehdy jevil jako „pouhý stroj, ale s vědomím“, k čemuž dodal: „A to mi postačuje, to mě blaží!“⁴⁶ Nebyl by to však bytostný idealista Náprtek, aby si při jiné příležitosti nepovzddechl: „Skoro lituji, že mne rozum můj zbavil myšlenky na nesmrtnost Duše. Jaká to rozkoš při myšlence pojímá mě, že ne jen na zemi ale i ve vesmíru bych [ku] zdokonalování sebe a jiných s vědomím pracoval.“⁴⁷

Pokud by měl Vojta možnost pohovořit si o své osobní víře s Dignowitým, patrně by se neshodli. Případ texaského přistěhovalce byl ovšem neméně pozoruhodný. V jedné pasáži svých vzpomínek vysvětloval, proč nechočil do kostela ani do nedělní školy: „But, my friends, my religion is and ever was, that the best church you or I can enter, is the grand laboratory of nature, covered with the sky above and its innumerable orbs, and the best prayers are those actions that are *worked* [zvýraznil A.D.] out by us [...].“⁴⁸ Český lékař zajímající se nejen o medicínu, ale také o farmacii, zeměměřičství a jiné přírodní obory, byl tedy bytostným praktikem i v náboženství. Na rozdíl od svého protějšku však Dignowity zůstal myšlenkami křesťanství nadále osloven. Chtěl je pouze očistit od toho, co považoval za pozdější nánosy špatností. K americkým pokrytcům se obracel těmito slovy: „Your professions of Christianity are a sham: you do neither understand nor practise its doctrines; the devine principle of love, as taught by Christ,

⁴² Viz. Š o l l e , M.: *Deník Viléma Pflanzera (Ke vzniku plánu Vojty Náprstka na cestu do Ameriky)*. Studie o rukopisech XX, 1981, s. 119–159.

⁴³ Kostra k deníku Vojty Náprstka, záznam z 4.7. 1847.

⁴⁴ Tamtéž, záznam z 23.11. 1847.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Tamtéž, záznam z 12.1. 1852.

⁴⁸ D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 120–121.

is darkened by the hatred of the so-called Christian churches; his examples of charity, as shown to the poor adulterous Magdalen, are perverted [...]“⁴⁹

Dignowitého tudíž můžeme označit za něco jako autonomního křesťana, který v odkazu křesťanství nehledal duchovní rozměr ani osobní útěchu, ale společensky platný příklad. Z tohoto hlediska přesně zapadal do paradigmatu pozdějších českoamerických svobodomyšlníků. I oni, jako například vůdčí osobnost chicagských svobodomyšlníků František Boleslav Zdrůbek, spatřovali v Ježíšovi více nebo méně desakralizovaný příklad reformátora, jehož ušlechtilé myšlenky byly církvemi a kněžími překrouceny.⁵⁰

Český nacionalismus mezi Starým a Novým světem

Mohutný vzestup národnostního citění v průběhu 19. století byl provázen paralelním procesem přivlastňování některých atributů náležejících do té doby především do sféry náboženské či církevní. Je zřejmé, že v případě národů, které svoje snahy prosazovaly v součinnosti s konfesijní příslušností, byl vývoj značně odlišný od těch, pro něž náboženská identita nepředstavovala oporu nebyla. To byl pochopitelně i případ Čechů. Sepětí „trůnu a oltáře“ v rakouské monarchii, jež byla mezi americkými krajany proklamována za despotického utlačovatele českého národa, bylo nepochybně důležitým faktorem jejich odpadání od katolictví.⁵¹ Sám Dignowity byl kupříkladu přesvědčen o tom, že vláda a církev „have kept enslaved poor down-trodden Bohemia“.⁵² Nic na tom nemohly změnit ani argumenty samotných českých katolíků, podle nichž naopak národ a pravá víra tvořily dva nerozlučné prvky.⁵³

Dlouhodobé odloučení od původní vlasti nemuselo nutně vést k oslabení národní identity, jak ukazuje příklad tisíců amerických dobrovolníků v řadách československých legií během první světové války.⁵⁴ Náprstkova

⁴⁹ Tamtéž, s. 160–161.

⁵⁰ Srov. např. Zdrůbek, František Boleslav: *Dvě veřejná náboženská hádání*. Chicago 1878², s. 9. Zdrůbkův antiklerikalismus byl nicméně mnohem agresivnější než Dignowitého.

⁵¹ Tradiční protestantskou minoritu mezi krajany, v jejímž případě lze teoreticky usuzovat spíše na utvrzení její konfesijní příslušnosti, nyní ponechme stranou.

⁵² Dignowity, A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 34.

⁵³ Srov. Vlha, Marek: „Zůstaňte doma a poctivě se živte“. *Počátky masového vystěhovalectví z českých zemí do Ameriky v zrcadle soudobé beletrie*. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (SPFFBU), řada historická (C), Series Historica – Studia Historica Brunensia. Brno 2008, s. 77–97; konkrétně s. 91–92.

⁵⁴ Mnozí z nich navíc nebyli přistěhovalci první generace, ale již rodilými Američany.

česká identita zůstávala už od raných studentských let, kdy si změnil poněmčené otcovské příjmení Fingerhut na jeho původní českou verzi, naprosto homogenní. V dopise na rozloučenou Česko-moravsko-slezské jednotě ve Vídni svým přátelům napsal, že bude směřovat jediné k tomu, aby se „po návratu svém prospěšným státi mohl národu svému“.⁵⁵ Svůj odchod do USA, kde měl strávit necelé desetiletí, tedy Náprstek předem plánoval jako dočasný. Síla jeho nacionálního cítění se plně prokázala při setkání s bývalým spolužákem Steinerem. Ten se v Americe usadil šest let před Vojtou, stal se presbyteriánem a toužil se vydat na misii do Čech. „Mluvil o čertu, pekle; mluvil mnoho čemu jsem pro špatnou němčinu a transcendentálnost ani rozuměti nemohl.“⁵⁶ Zásadový antiklerikál Náprstek nicméně Steinerovi při dalším shledání navrhl, aby se u newyorské biblické společnosti pokusil prosadit vytištění bible v české řeči.⁵⁷ Udržování rodného jazyka mezi krajany tedy bylo Náprstkovi přednější než antiklerikalismus.

Dignowity byl mnohem složitějším případem. Svou vlast opustil jako mladík hluboko v předbřeznovém období a již nikdy ji neměl spatřit. Jeho příbuzenstvo bylo rozseto nejen po Čechách, ale i ve Vídni a po několika německých státech. Můžeme se tudíž ptát, do jaké míry byla jeho rodina jazykově spíše českou, nebo německou či bilingvální.⁵⁸ Svoji *Bohemia under Austrian Despotism* občas prokládal českými výrazy, ale žádný ucelený česky psaný text z jeho pera neznáme. Zůstává tudíž otázkou, nakolik si plynulou znalost češtiny dokázal udržet.

Kutná Hora ve dvacátých letech 19. století představovala pro dospívajícího Dignowitého oproti Náprstkově vlastenecké Praze a Vídni let čtyřicátých velice odlišné prostředí. Sám Dignowity přisuzoval původ své vášně pro české dějiny a český národ především otci, který mu během společných cest barvitě vyprávěl o okolních hradech a o osobnostech českých dějin. Jednou z nejzajímavějších pasáží doktorových memoárů je popis jeho bezmocného rozhořčení nad urážkami Jana Žižky, jež vyslechl z úst německých návštěvníků Žižkova kutnohorského hrobu.⁵⁹ Při líčení Windischgrätzových „masakrů“ v Praze doktor litoval, že povstalci postrádali velitele Žižkova formátu.⁶⁰ O Janu Husovi hovořil pro tehdejší americké

55 Dopis přetiskl Š o l l e , M.: *Příspěvek k poznání Náprstkových příprav na cestu do Ameriky*, s. 211–212.

56 Kostra k deníku Vojty Náprstka, záznam z 25.12. 1848.

57 Tamtéž.

58 Antonín sám prý uměl plyně německy od svých osmi let. D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 152.

59 D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 16.

60 Tamtéž, s. 51.

prostředí zcela typicky jako o předchůdci německé reformace, ale osobně jej chápal v podstatě nenábožensky.⁶¹ Hus mu byl především velkou postavou národních dějin, přičemž se od dalších, jako třeba od Valdštejna, v jeho očích odlišoval reformním angažmá.

O případných kontaktech mezi Dignowitým a jinými Čechy po jeho odchodu do USA není známo nic. Texas se sice stal na začátku padesátých let prvním cílem masového vystěhovalectví z českých zemí, ale okresy, v nichž se především moravští farmáři usazovali, nebyly v bezprostřední blízkosti doktorova San Antonia.⁶² Lze navíc pochybovat, že by si s nimi excentrický krajan rozuměl. I v tom je jistá podobnost s vlastencem ale i kosmopolitou Náprstkem. Ten se v New Yorku a v Milwaukee stýkal s německými intelektuály velmi intenzivně. Stejně jako Dignowity k nim měl svými zájmy a vzděláním mnohem blíže, než k většině tehdejších nepřiliš početných krajanů.⁶³ Přesto však byly jeho české kontakty v Americe bohaté, narozdíl od Dignowitého, v jehož okolí byla patrně jedinou osobou českého původu jedna ze sester, která se za ním přistěhovala zřejmě někdy v průběhu padesátých let.⁶⁴

Být osamoceným českým vlastencem v USA v polovině 19. století bylo krajně problematické. České přistěhovalectví stálo teprve v počátcích a obeznamenost s pouhou existencí českého národa byla v americké společnosti téměř nulová. „I have frequently been amused on being asked about my nationality by apparently well-informed people in the United States, that in telling them I was a Bohemian, they would wonder and regard me as a gipsy [...],“ povzdechl si Dignowity.⁶⁵ Na podobnou bariéru narážel i Náprstek, který využíval každé příležitosti k poučování Američanů o Slovanstvu a českých národních snahách – ať už šlo o veřejné proslovy nebo soukromý hovor s několika americkými důstojníky. Zatímco Dignowity se ve své autobiografii pokoušel o totéž, v praktickém životě na tyto snahy přinejmenším do určité míry rezignoval. V americkém censu jej můžeme jednou nalézt jako Poláka a jindy jako rodáka z Uher.⁶⁶ Tyto zavádějící údaje mohly mít samozřejmě

61 Jestliže Dignowity o Husovi hovoří v souvislosti se „spirit of Reform“, nemyslí tím rozhodně reformaci protestantskou, ale reformní hnutí obecně. D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 18.

62 K počátkům českého osídlení v Texasu M a c h a n n , Clinton: *Krásná Amerika. A Study of the Texas Czechs. 1851–1939*. Austin 1983; E c k e r t o v á , Eva: *Kameny na prérii. Čeští vystěhovalci v Texasu*. Praha 2004.

63 Srov. vzpomínku Jana Boreckého otištěnou v krajaňských novinách *Slávie*, 19.9. 1894.

64 Srov. D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 84.

65 Tamtéž, s. 38.

66 Srov. Dignowitého záznamy v *US Census* z let 1850 a 1860. Digitální kopie censu jsou zpřístupněny v rámci projektu *Ancestry* [<http://www.ancestry.com>].

původ na straně úředníka, ale o tomtěž jevu máme doklad i z pera samotného Dignowitého. Když na začátku občanské války neuspěl se svým lobbíngem ve prospěch loajálních („především německých“) občanů Texasu u prezidenta, obrátil se prostřednictvím memoranda na Kongres. Aby jeho členy nemátl, představil se raději jako jeden z tisíců Texasanů německého původu.⁶⁷ Byl to přitom tentýž Dignowity, který Němcům přisuzoval horší fyzické a psychické vlastnosti než Čechům, což podporoval i argumenty na základě frenologie.⁶⁸ Jak se Dignowity uvedl Lincolnovi nevíme, protože první z jeho dopisů prezidentovi nezůstal dochován. Johnsonovi se ovšem představil jako „a native of Bohemia“.⁶⁹

Národnostní problematika českých krajanů v USA je v dosavadním výzkumu vnímána ve zjednodušujícím spektru oscilace mezi póly češství a amerikanizace. Ta sice byla z dlouhodobé perspektivy skutečně nejpodstatnější, cesta k ní ale byla provázena neustálým kontaktem a vzájemným ovlivňováním s jinými přistěhovaleckými minoritami a někdy také jejich vzájemnou dostupností. Sám Náprstek a Dignowity jsou toho ukázkovým důkazem. Hlavní rozdíl mezi jejich nacionálním cítěním ve sledovaném období plynul ze dvou skutečností. První z nich byl fakt, že Náprstek byl již pevně vrostlý do sebevědomé a aktivní české společnosti s níž prošel i přelomovým rokem 1848. Druhá vycházela z toho, že Dignowity v této době pobýval mimo vlast již zhruba dvacet let. Stupeň jeho akulturace do amerického prostředí byl tudíž nesrovnatelný. Oba dva nicméně potvrzovali výše nastíněný trend rostoucí role nacionalismu. Náprstkův a Dignowitého antiklerikalismus můžeme také (krom jiného) považovat za průvodní jev jejich nacionalismu.

Společnost a její řád

Jak Dignowity tak Náprstek za sebou měli minulost revolucionářů a jejich vnímání stávajícího společenského uspořádání muselo nutně vybočovat z běžného průměru. Oba dva byli republikány. Lékařovy paměti jsou plné antimonarchistických výpadů. Mocenskou hierarchii německé (t.j. i rakouské) despotie podle něj tvořil klérus, armáda, úřednictvo a dvory se svými agenty a tajnými emisary. Její nejmocnější paží mu však bylo kněžstvo, a to nejen katolické, ale vůbec všechny řády a teologické instituce, které byly údajně „more or less calculated to strenghten and uphold despotism“.⁷⁰

⁶⁷ *Memorial of Anthony M. Dignowity of San Antonio*, s. 1.

⁶⁸ *Dignowity, A.: Bohemia under Austrian Despotism*, s. 14.

⁶⁹ *Reconstruction of Texas a failure!*, s. 10.

⁷⁰ *Dignowity, A.: Bohemia under Austrian Despotism*, s. 17.

Náprstkovi ideologičtí nepřátelé byli totožní. Jeho mladickým politickým snem bylo vyhlášení slovanských republik⁷¹ a na zásadě oddělení církve a státu stál pochopitelně také.⁷² Bezpečně víme, že přinejmenším v mládí byl Vojta stoupencem socialistických (respektive komunistických) myšlenek. Během roku 1848 se setkal s dosud ideově nevyzrálým Bakuninem, na něhož vzpomínal i po odchodu do Ameriky. Ve své čítárně a knihkupectví v Milwaukee nabízel vedle Rousseaua či Davida Strausse také socialisty včetně Proudhona, Blanca a Weitlinga, a dokonce i Marxův a Engelsův *Manifest komunistické strany*.⁷³ Do jaké míry byly Vojtovy socialistické představy propracované do specifického systému netušíme. Rozhodně však byl o socialismu pevně přesvědčen, v čemž se zásadně rozcházel s předními osobnostmi české politiky, jež osobně znal, včetně svého přítele a v mnoha ohledech vzoru Havlíčka. Mezi tyto „šosáky“ by Náprstek nejspíše přiřadil i klasicky liberálně smýšlejícího Dignowitého.

USA a jejich instituce byly pro Vojtu vzorem a z „dokonalého vyznání republikánské Ameriky jak v státním tak sociálním ohledu“ si sliboval mnohý prospěch.⁷⁴ Podobně jako všem evropským republikánům a demokratům mu USA byly „ideálem všeho vyvinutí lidského“.⁷⁵ Tyto zjednodušené představy musely při osobní konfrontaci s realitou narazit. Po několika týdnech v Americe byl Náprstek konsternován, když od jednoho imigranta vyslechl, že v Americe není nad peníze, a že si za ně lze koupit i Kongres.⁷⁶ Antonín Dignowity získal vůči americkým institucím silně zahořklý postoj. Kvůli obchodům s pozemky si v San Antoniu udělal četné nepřátele, kteří jej neváhali obvinít z podvodu a dokonce jej i údajně přímo ohrožovat na životě. Vrcholem pro doktora bylo, když jej soud shledal vinným – zachránila jej pouze milost udělená guvernérem Samem Houstonem.⁷⁷ Právě tyto důvody Dignowitého vedly k publikování autobiografie, v níž se to vyvraceními křivých nařčení a poukazováním na prohnalost americké justice doslova hemží. V americké demokracii tudíž Dignowitý spatřoval zároveň četné špatné stránky. Největším zlem podle něj byla vláda snadno manipulovatelného „moloča“ veřejného mínění. Kutnohorský rodák prý kvůli svému

71 Srov. např. Kostra k deníku Vojty Náprstka, záznam z 29.9. 1848.

72 „Kein Staat hat ein Recht, in die Gewissenfreiheit seiner Bürger unmittelbar einzugreifen und ihm diktieren, was er glauben soll oder nicht [...]“. *Milwaukie Flugblätter* 29.10. 1853, s. 27.

73 Š o l l e , M.: *Americký pobyt Vojty Náprstka*, s. 110.

74 Kostra k deníku Vojty Náprstka, záznam z 21.10. 1848.

75 Š o l l e , M.: *Příspěvek k poznání Náprstkových příprav na cestu do Ameriky*, s. 212.

76 Kostra k deníku Vojty Náprstka, záznam ze 17.12. 1848

77 H u d s o n - M a r e s h : *Czech Pioneers of the Southwest*, s. 47.

znehucení dokonce na čas zvažoval odchod ze země. Přesto v USA nepřestal spatřovat vzor pro ostatní státy a považoval je za zemi, jež snad nakonec světu přinese „skutečnou reformaci a emancipaci“.⁷⁸

Jak Náprstek tak Dignowity byli hluboce zaujati vzděláním. Právě to jim bylo hlavním nástrojem, skrz nějž mělo být poraženo církevní a jiné tmářství. Spolu s Goethem Dignowity volal: „Světlo, více světla!“⁷⁹, ovšem nešlo jen o prázdna slova.⁷⁹ V San Antoniu se zasloužil o založení veřejné školy.⁸⁰ Náprstek je pro své reformní a vzdělávací snahy dobře znám. Během amerického pobytu věnoval nemalou část volného času korespondenci s různými vzdělávacími institucemi, v čemž plynule pokračoval i po svém návratu do vlasti. Vstoupil tak třeba do písemného styku s přední reformátorkou a bojovnicí za zlepšení podmínek duševně nemocných Dorotheou Lynde Dix.⁸¹

Intelektuální kontakt se ženami ostatně nebyl v Náprstkově případě ničím ojedinělým. Vojta byl v ženské společnosti často a myšlenkami na vzdělání a povznesení žen z jejich stávajícího postavení byl zaujat od mládí. Již jako student se pokoušel poučovat pražské měšťanské dcerky o českých dějinách a slovanství, ale mnoho úspěchů v tomto ohledu nesklízel. Spíše než o ideje měly dívky zájem o milostné hrátky.⁸² O Náprstkově chování k ženám během amerického pobytu svědčí již zmíněná korespondence s Laurou Baker. Věren své nátuře ji Vojta zásoboval pokrokářskou literaturou a časopisy. Vychvaloval jí mimo jiné autobiografii Mary Lyndon Nichols, o níž jí psal, že byla zatracována všemi konzervativci a oslavována všemi reformisty jako evangelium svobody.⁸³ Knihu jí poslal spolu s pamfletem o mateřství a spisem *Love, Marriage & Divorce* („one of the sharpest controversies on this important subject“). Pro jistotu tak učinil v uzavřené obálce s popiskem „F.P.U.“ [for private use].⁸⁴ Vyústěním Náprstkova angažmá za vzdělání

⁷⁸ D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 78.

⁷⁹ Tamtéž, s. 34.

⁸⁰ Srov. doktorova bezpochyby přehánějící tvrzení o vlastních zásluhách v *Reconstruction of Texas a Failure!*, s. 10. S největší pravděpodobností šlo o nekonfesijní City Free School, založenou v roce 1853. Ta zajišťovala zdarma vzdělání žákům, kteří si nemohli dovolit za studium platit. Viz K n i g h t , Lawrence Phillip: *Becoming a City and Becoming American*. San Antonio, Texas, 1848–1861. College Station 1997 [disertační práce], s. 174.

⁸¹ NPM Praha, Archiv Vojty Náprstka, 48/49, D. L. Dix Vojtovi Náprstkovi, 18.5. 1868.

⁸² Blíže k Vojtovým mladickým milostným vztahům Š o l l e , Z.: *Vojta Náprstek a jeho doba*, s. 42–52.

⁸³ Šlo o knihu L y n d o n , Mary: *Revelations of a Life. An Autobiography*. New York 1855.

⁸⁴ NPM Praha, Archiv Vojty Náprstka, 47/122, Vojta Náprstek Lauře Bakerové, 20.2. 1857.

žen a jejich emancipaci mělo být později založení pražského Amerického klubu dam.

Nemenší zaujetí pro ženskou otázku projevoval také Dignowity. Americké ženy podle něho trpěly v degradujícím postavení, jež bylo horší nežli otroctví afrických černochů.⁸⁵ Na podporu svých argumentů Dignowity využíval také své dlouholeté zkušenosti s frenologií, na jejichž základě tvrdil, že ženy v Americe jsou svým mentálním vývojem obecně daleko před muži, a přímo vyzýval americké frenology k potvrzení nebo popření tohoto tvrzení.⁸⁶ Otroctví žen bylo dle doktora fyzické i duševní a cestu z něj mohl nalézt jedině reformátor formátu Husa nebo Luthera, či Henryho Claya a Daniela Webstera. „The time will come, my friend, when you will realize the fact, that by keeping women from the free enjoyment of *all* [zvýraznil A.D.] their natural rights, you have deprived yourself of the greatest joy and happiness you may possess, if the natural *duality* is fully established in *everything* [zvýraznil A.D].“⁸⁷ Stejně jako Náprstek obhajoval také Dignowity právo ženy na rozvod.⁸⁸ Jeho manželka Amanda se nepochybně těšila mnohem samostatnějším postavení než většina jejích současnic.⁸⁹ V době manželovy nepřítomnosti byla pověřena vedením jeho obchodů, což Dignowity inzeroval v sanantonijských novinách.⁹⁰

Citlivým a složitým problémem, který během padesátých let rozdělil celou americkou společnost, byla otázka otrokářství a postavení černochů vůbec. Vojta Náprstek v ní měl jasno. Výrok jednoho amerického Němce, podle něhož nebyl černoch ničím jiným než Orang-Utangem, si zapsal s očividným znechucením a doplnil jej výstižným komentářem: „Pfui!“⁹¹ Nejlepším svědectvím o Vojtově názoru na postavení amerických černochů je ovšem dopis, který obdržel od Fredericka Douglassa. Proslulý černošský abolicionista v něm souhlasně odpovídal na Vojtovu podporu republikánskému kandidátovi Frémontovi v nadcházejících prezidentských volbách a přislíbil mu poslat svůj životopis *My Bondage and My Freedom*, o který jej Vojta žádal.⁹²

⁸⁵ D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 58.

⁸⁶ Tamtéž, s. 59.

⁸⁷ Tamtéž, s. 161.

⁸⁸ Tamtéž, s. 28.

⁸⁹ Amanda byla silnou osobností. Zasahovala patrně i do lékařské praxe svého manžela, protože pomáhala při porodech. Blíže k ní B r o w n , John Henry: *Indian Wars and Pioneers of Texas*. Austin 1890, s. 243–246.

⁹⁰ *San Antonio Leger*, 16.10. 1858.

⁹¹ Kostra k deníku Vojty Náprstka, záznam z 26.7. 1857.

⁹² NPM Praha. Archiv Vojty Náprstka, 48/43, Frederick Douglass Vojtovi Náprstkovi,

Proti existenci otroctví se často vyjadřoval také texaský usedlík. Především díky tomu vstoupil do krajanské historické paměti jako „bojovník svobody“.⁹³ Důkladnější pohled na dochované prameny však ukazuje, že jeho postoj k černošskému obyvatelstvu nebyl zdaleka jednostranný. Dignowity byl nepochybně odpůrcem otroctví, ale to ještě neznamenalo, že nebyl rasistou. Jeho výše uvedené srovnání postavení amerických žen a černých otroků mělo toto vysvětlení: „The African negro has not progressed, and is therefore incapable of feeling the weight of his chains [...]“.⁹⁴ Jestliže Dignowity jedním dechem upozorňoval prezidenta Lincolna, že němečtí a mexičtí Texané jsou pevnými odpůrci otroctví,⁹⁵ neváhal jej také poučovat o přírodou dané nerovnosti ras: „Scientific definition of the Progressive development of the human Race will show that the Black is the original colour of the first types [sic] of the Human Family [sic] – Brown is the second – Cooper [copper] the third – Yellow the fourth, and the fifth and highest White.“⁹⁶ Míšení od sebe vzdálených ras prý odporovalo přírodě, a proto Dignowity navrhol odsunutí osvobozené černošské populace do pro ni „přirozenějších“ zemských šířek Mexika, jehož snědší obyvatelstvo by s černochoy splynout mohlo.⁹⁷ USA by pak černochoům z povzdálí pomáhaly dosáhnout na velké cestě civilizace vyššího stupně.⁹⁸ O něco později však doktor svůj názor poupravil, takže se podle něj měli na poválečné rekonstrukci Texasu podílet všichni loajální obyvatelé neohledně na barvu pleti.⁹⁹

24.9. 1856. Přislíbenou knihu Douglas Náprstkovi zřejmě skutečně poslal. Je uchována ve sbírkách Knihovny Náprstkova muzea.

93 V domácí literatuře toto vnímání explicitně vyjádřili Matoušek, O. – Matoušek, B., *Antonín Dignowity, bojovník svobody*, s. 54–55. Ze zaoceánského pohledu srov. např. články o českých pionýrech v *Lavaca County Tribune* 24.3. 1964, 17.2. 1969.

94 Dignowity, A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 58.

95 The Library of Congress Washington D.C. Abraham Lincoln Papers, Anthony Dignowity Abrahamu Lincolnovi, 15.6. 1861.

96 The Library of Congress Washington D.C. Abraham Lincoln Papers, Anthony Dignowity Abrahamu Lincolnovi, 8.4. 1864.

97 Další výhodou tohoto plánu mělo být zapojení černošských regimentů do vypuzení francouzské invazní armády. Hlavním cílem však mělo být přilákání mohutného proudu evropské (v první řadě německé) imigrace do Texasu, což by přivodilo jeho morální obrodu. Ve starší verzi svého plánu Dignowity uvažoval namísto Mexika o Floridě či jiné oblasti vhodné ke kolonizaci. Srov. *Memorial of Anthony M. Dignowity*, s. 2.

98 Z tohoto hlediska nebyl Dignowitěho nápad nijak originální. Obdobnou politiku například provozovala už od dvacátých let 19. století Americká kolonizační společnost, která stála za usazováním osvobozených černochoů v Libérii.

99 *Reconstruction of Texas a Failure!*, s. 12.

Prostředky, jimiž bylo teoreticky možné dosáhnout kýžené proměny společnosti, byly v zásadě dvojího druhu. Prvním z nich byla cesta revoluce a druhou cesta reformy. Životní zkušenost provedla Dignowitého i Náprstka obojím. Starší a zkušenější Dignowity již ve sledovaném období na revoluční řešení společenských problémů zanevřel. Úsilí jara národů byl samozřejmě nakloněn, ale sám již v možnost úspěšného revolučního hnutí nevěřil. Mladý Náprstek mezi tím mezi svými druhy v Milwaukee pronášel přípitky na evropskou revoluci a osvobození lidových mas od jejich politických a náboženských utlačovatelů, a ve svém knihkupectví nabízel Robespiera, symbol francouzské revoluce.¹⁰⁰ Ta však pro texaského lékaře znamenala především děsivé krveprolití. Podle Dignowitého měla naopak namísto revoluce fyzické nastoupit pozvolná, ale o to účinnější revoluce morální: „The physical [revolution] has been often and in vain attempted to be established, but it was found impracticable; and rivers of blood have been spilled, and millions of lives were, and are still sacrificed, to establish this impossibility.“¹⁰¹ Svět měli proměnit reformátoři, jakými byli v jeho očích Ježíš a Jan Hus, a jakým byl – jak neskromně věřil – vedle řady dalších i on sám.¹⁰²

Světónázor

Myšlenkové a duchovní světy, v nichž žili Vojta Náprstek a Antonín Dignowity, si byly v mnohém velice blízké. To jistě neznamená, že vzájemné rozdíly nebyly podstatné. Vycházely z jejich odlišného charakteru a životní zkušenosti, stejně jako z odlišného věku a vyzrálosti. Náprstek byl stále pevně přesvědčen o možnosti nastolení lepšího politického a společenského řádu revolucí, zatímco Dignowity již tuto myšlenku opustil. Přes shodu v republikánství, demokratičnosti a nadšení pro ženskou emancipaci nešel texaský lékař nikdy tak daleko jako jeho protějšek ovlivněný myšlenkami komunismu. A nešel ani tak daleko, aby popřel existenci Boha, byť byl jeho Bůh oproštěn od jakékoliv církve, a byl Bohem, jemuž byla rovnocenným partnerem Matka Příroda.

Vnitřní sekularizovaný svět obou svobodomyšlníků nebyl chladný a vyprázdněný. Jeho středobodem byla reforma společnosti a lidstva. Jakkoliv Vojta sníval o kosmopolitismu, hlavní praktickou náplní pro něj byla konkrétní práce na poli národa. Dignowity zase obdobně věnoval svoje úsilí snům o přeměně Texasu. Oba žili ve světě, v němž již Bůh nehraje roli,

¹⁰⁰ Š o l l e , M.: *Vojta Náprstek a jeho doba*, s. 110.

¹⁰¹ D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 210.

¹⁰² Srov. tamtéž, s. 5.

ve světě ponechaném člověku, v jehož silách je jej proměnit a učinit lepším. Texaský lékař nejednou vyslovil myšlenky, které bychom mohli označit za vulgárně evoluční, a lidstvo podle něj směřovalo podle stejné zásady.¹⁰³ „God in his wisdom has established immutable [!] laws of progress, and according to those laws, onward and forward is our motto.“¹⁰⁴ Nebyl to svět plný nejistoty, ale svět snadno čitelný a neodvratně směřující vpřed, a právě proto oproštěný od skepse. Jméno Dignowitého spasitele znělo „universal education and wisdom“, s čímž by Náprstek nepochybně vřele souhlasil.¹⁰⁵ A jestliže Dignowitého přivedlo hlubší sžití s americkou společností k rasiismu, jeho hrany zároveň tupilo přesvědčení, že lidstvo, až postoupí na určitý stupeň vzdělání a rozumu, již žádná pozemská síla nedokáže zotročit ani svést z cesty pokroku a svobody – ať již šlo o Čiňany, Afričany, Anglosasy, domorodé Indiány, Němce, Francouze, Rusy nebo Rakušany.¹⁰⁶

Bylo to vidění světa opírající se deklarativně o přírodní vědy, racionalismus a zdánlivě pevná fakta, ale nevědomky zároveň namnoze idealistické a naivní. Přestože si to Náprstek ani Dignowity sami nevědomovali, jejich pokrokářství byla vlastně také vírou.¹⁰⁷ Na jedné z karikatur v Náprstkových *Milwaukie Flugblätter* vidíme „der letzte verzweiflungsvolle Kampf der Hierarchie gegen den Fortschritt und die Aufklärung des 19. Jahrhunderts“.¹⁰⁸ Průvod kléru, v jehož čele stojí štítová hradba jezuitů, se na ní marně snaží zastavit lokomotivu pokroku, z jejíž korby dělá škodolibý šotek dlouhý nos. O půl století později však měla lokomotiva optimistického pokrokářství zapadnout do bahna první světové války, aby se již nikdy nerozjela s obdobnou silou.

Této krize se však ani jeden z našich protagonistů neměl dožít. I v posledních věcech člověka oba muže spojovalo odnáboženštěné vidění světa. Dignowity, věren svému praktickému duchu, odkázal v prosté závěti veškerý majetek manželce, aniž by se zmínil o myšlenkách na Boha nebo na duchovní útěchu.¹⁰⁹ Jeho hrob je v San Antoniu k vidění dodnes. Vojta

¹⁰³ Srov. teze o hierarchii léků z rostlin a nerostů D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 177. Darwinova práce *O původu druhů* byla vydána až na konci roku 1859, a přinejmenším při psaní *Bohemia under Austrian Despotism* tedy Dignowitého ovlivnit nemohla.

¹⁰⁴ *Memorial of Anthony M. Dignowity*, s. 3.

¹⁰⁵ D i g n o w i t y , A.: *Bohemia under Austrian Despotism*, s. 23.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 210.

¹⁰⁷ K problematice víry v pokrok a jejím důsledkům viz L o e w e n s t e i n , Bedřich: *Víra v Pokrok. Dějiny jedné evropské ideje*. Praha 2009.

¹⁰⁸ *Milwaukie Flugblätter* 18.3. 1854, s. 102–103.

¹⁰⁹ Daughters of the Republic of Texas Library San Antonio, Dignowity Family Papers, Testament of Anthony M. Dignowity.

Náprstek šel ještě dále. Již jako zastupitel pražské samosprávy se neúspěšně zasazoval za zřízení krematoria. Jeho v dobových rakouských poměrech šokujícím přání nechat zpopelnit své tělo muselo být učiněno zadost až v německé Gothě. Urnu s Náprstkovým popelem nebylo myslitelné uložit na žádném z pražských hřbitovů a spočinula proto ve zvláště upraveném výklenku v jeho Průmyslovém muzeu.

VOJTA NÁPRSTEK AND ANTONÍN DIGNOWITY: THE IDEAL WORLD OF TWO FREETHINKERS IN THE BEGINNING OF CZECH COMMUNITY IN THE USA

The study deals with a comparison of religious, national, social, and political ideas of two representatives of Czech Freethought in the mid-nineteenth century USA. Although Antonín Michael Dignowity (1810–1875) and Vojta Náprstek (1826-1894) never met, they were some of the most important, as well as most individual Czech speaking figures in the ante-bellum USA. Dignowity was involved in the Polish uprising of 1830 and arrived to the USA in 1832. This physician and controversial businessman was forced to leave San Antonio for political reasons in 1861. He spent the rest of the Civil War on the North and tried to persuade President Lincoln and the Congress to accept his eccentric plans about Texas, including (later abandoned) plan for relocation of African-Americans from the state, and his own appointment to the rank of General and military leader of a campaign to protect loyal Texan citizens. Náprstek fled to America as a person connected with the revolution of 1848. His background differed markedly from the poor Dignowity family, which was struggling hard in Kutná Hora (Kuttenberg). Náprstek was a son of one of the richest Prague families, and he personally knew leading figures of growing Czech national movement. Unlike Dignowity, he returned back to Bohemia in 1858 after ten years on the American soil.

Dignowity and Náprstek represent freethinking fraction in the Czech-American community. Although raised as Catholics, both of them became strongly anticlerical, a view which was closely connected with their interpretation of Czech history. Despite the connection of Czech nationalism with anti-German views, they lived among Germans in the USA. Náprstek also published popular anticlerical magazine in German language called *Milwaukie Flugblätter*. This was a logical result of Czech-German cultural proximity, as well as of simple fact, that there were only few American Czechs on similar intellectual level in that period. Dignowity and Náprstek shared also other common ideas. They were liberals and supporters of women rights movement, and they believed in the idea of progress of humanity. But distinct differences between them existed too. Náprstek's anticlericalism led him to materialism and denial of God's existence, while Dignowity remained believer in God, at least in the Enlightenment tradition. Dignowity, who was already acculturated in the American society, was a racist, a view which Náprstek denounced. On the other hand, sixteen years younger Náprstek was still a revolutionary in the 1850s, while more experienced.